

ՆԿԱՏԱՌՈՒՄՆԵՐ ԽՈՍՔԻ ՄԱՍԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ԵՎ
ՆԵՐԽՈՍՔԻՄԱՍՍՅԻՆ ՀԱՐՑԵՐԻ ՇՈՒՐՁ

ՓԱՌԱՂԵՄ ՄԵՅԹԻԽԱՆՅԱՆ

Հոդվածում հեղինակն ուսումնասիրման նյութ է դարձրել խոսքի մասերն ու ներխոսքիմասային հարցերը՝ համառոտակի անդրադառնալով ինչպես Դիոնիսիոս Թրակացու, հռոմեացի և լատին քերականների, այնպես էլ հայ լեզվաբանական մտքի հսկաների՝ Մ. Աբեղյանի, Հր. Աճառյանի, Գ. Ջահուկյանի, Ս. Աբրահամյանի, Էդ. Աղայանի, Ստ. Պալասանյանի, Գ. Սևակի ու Ար. Ղարիբյանի, Հովհ. Բարսեղյանի և այլոց քերականագիտական հայացքներին, առավել հանգամանալից՝ խոսքի մասերի դասակարգման հարցերին, հատկապես *դերանուն* խոսքի մասի բնութագրման հակադիր տեսակետներին՝ որոշակի դեպքերում արտահայտելով սեփական դիրքորոշումը:

Ուսումնասիրման բուն նպատակը դպրոցական-նորմատիվ քերականության մեջ արդի լեզվական առումով *դերանուն*, *մակբայ* խոսքի մասերը առավել պարզ և մատչելի ներկայացնելն է, ինչպես նաև խոսքի մասերին ծագումնաբանական անդրադարձ կատարելը:

Բանալի բառեր – *լեզվաբանական գիտաճյուղ, դպրոցական-նորմատիվ քերականություն, քերականական կառուցվածք, խոսքի մասեր, դերբայ, միջարկություն, ձայնարկություն, եղանակավորող բառեր, նմանաձայնություն, իմաստագործառական հատկանիշ, խոսքիմասային բազմապատկություն*

Իբրև լեզվաբանական գիտաճյուղ՝ քերականությունը շատ ավելի վաղ է սկզբնավորվել և ի սկզբանե հետապնդել է գործնական նպատակներ: Որպես այդպիսին՝ այն ուսումնասիրում է լեզվի քերականական կառուցվածքը տարբեր առումներով՝ նկարագրական, գիտական-ակադեմիական, պատմահամեմատական, զուգադրական, դպրոցական-նորմատիվ և այլն:

Ոչ մեկի համար գաղտնիք բացահայտած չենք լինի, եթե ասենք, որ հայերս քերականությունն ընդօրինակեցինք հին հույներից, և Դիոնիսիոս Թրակացու «*Քերթողական արվեստը*» մեզ համար ուղենշային դարձավ հատկապես *բառի քերականական ձևի և արտահայտության իմաստի փոխհարաբերության* հարցերի առումով: «*Քերթողական արվեստում*» արդեն տարբերակված ենք տեսնում ութ խոսքի մաս. «*Եւ բանի մասունք են ութ՝ անուն, բայ, ընդունելութիւն, յաւղ, դերանուն, նախադրութիւն, մակբայ, շարկաս*»¹: Բայց ինչպես ճիշտ նկատում է Հովհ. Բարսեղյանը, «Հույներն իրենց լեզվի խոսքի մասերի դասակարգման մի

¹ Адонц Н. Дионисий Фракийский и армянские толкователи. Петроград, 1915, с. 12.

ամբողջական համակարգ չստեղծեցին... նրանք միայն սկզբնավորողներ եղան»²: Ասել է թե՛ մնացած ժողովուրդների քերականները զարգացրին Դիոնիսիոսի քերականական ուսմունքը՝ իրենց լեզվի քերականության օրենքներին համահունչ: Բայց մի բան բոլորն էին հաշվի առնում. դա այն էր, որ ըստ հույների՝ *լոգոս*-ը նշանակում էր և՛ խոսք, և՛ նախադասություն, բայց *խոսքի մաս* ասելով՝ նրանք հասկանում էին ոչ թե **նախադասության անդամ**, այլ **խոսքի մաս**: Մա էլ միանշանակ չի ընդունվել լեզվաբանների կողմից, և ընդհանրապես, հույն քերականի խոսքի մասերի համակարգը ցայսօր էլ առաջադրում է բազմաթիվ հարցեր: Ու թեև Թրակացու ներկայացրած խոսքի մասերի համակարգում առաջին փոփոխությունը մտցնում են հռոմեացիները, որոնք հողերը չեն համարում խոսքի մաս և կամ մակբայներից առանձնացնում են ու առանձին խոսքի մաս համարում ձայնարկությունները, սակայն ոչ պակաս կարևոր է այն, որ հինգերորդ դարի հայ թարգմանիչը «... ոչ միայն ստրկորեն չի ընդօրինակում տեքստը, այլև հանդես է բերում բավական ազատամիտ վերաբերմունք՝ կատարելով նրա մեջ իր համոզմունքներից և հայերենի առանձնահատկություններից բխող զանազան փոփոխություններ, որքան այդ հնարավորություն է տալիս թարգմանչի աշխատանքի բնույթը: Այս իմաստով թարգմանությունը ավելի շատ փոխադրություն է, քան թարգմանություն»³:

Փաստորեն Թրակացու քերականության գործնական հիմունքներին հայ առաջին մեկնիչները հակադրում են քերականության իրենց ըմբռնումը, ըստ որի՝ խոսքի մասերի տարբերակման մեջ առաջնայինը համարում են իմաստը, իմաստային կողմը՝ ի հակադրություն Թրակացու մե՛կ իմաստային, մե՛կ ձևաբանական, մե՛կ շարահյուսական ոչ միասնական սկզբունքի:

Հետագայում լատին քերականության հետևողությամբ խոսքի մասերին ավելացվում է միջարկությունը, իսկ հողը՝ իբրև խոսքի մաս, մերժվում է:

Ավելորդ չերկարաբանելու համար թերևս հարկ ենք համարում բառացի մեջբերել Հ. Ջ. Պետրոսյանի բառարանային ամփոփ նկարագիրը. «...աստիճանաբար **անվան** մեջ տարրորոշվում են **գոյականն** ու **ածականը**: Ա. Բագրատունին **ընդունելությունը** փոխարինում է **դերբայով, միջարկությունը՝ ձայնարկությամբ**: Ստ. Պալասանյանի մոտ որոշակի տարրորոշված են **գոյականը, ածականը** և **թվականը**: Մ. Աբեղյանը **թվականները, դերանունները** և **դերբայները** բաշխեց ու տեղադրեց հարաբերակից խոսքի մասերի մեջ, իբրև՝ **թվական-գոյական, դերանուն-գոյական, դերանուն-ածական, դերանուն-մակբայ (դերանվանական մակբայ) դերբայ-գոյական, դերբայ-ածական, դերբայական մակբայ**: Ա. -

² Հ. Խ. Բարսեղյան, Հայերենի խոսքի մասերի տարբերակման տեսությունները, Եր., 1975, էջ 6-7:

³ Գ. Բ. Ջահուկյան, Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում (5-15-րդ դդ.), Եր., 1954, էջ 14:

Ղարիբյանը և Գ. Սևակը հետագայում վերականգնում են դերանվան և թվականի ինքնուրույն տեղը խոսքի մասերի շարքում, իսկ դերբայները, դիտելով իբրև բայի անդեմ ձևեր, տեղադրում են բայական համակարգի սխեմայում: Ավելի ուշ Ս. Գ. Աբրահամյանը և Ա. Ա. Աբրահամյանը պահանջում են ճանաչել եղանակավորող բառերը իբրև ինքնուրույն խոսքի մաս: Է. Բ. Աղայանի և Գ. Բ. Ջահուկյանի աշխատություններում փորձեր են արվում խոսքի մասերի դասակարգումը հասցնել իր ավարտին, դրան տալ համակողմանի մեկնաբանություն: Ընդ որում Է. Բ. Աղայանը ճանաչում է 11 խոսքի մաս՝ **գոյական, ածական, թվական, դերանուն, բայ, մակբայ, կապ, շաղկապ, եղանակավորող բառեր, ձայնարկություն, նմանաձայնություն**: Գ. Բ. Ջահուկյանի սխեմայում խոսքի մասերը (թվով՝ 14) ներկայանում են հետևյալ համակարգությամբ՝ **գոյական, դերանուն գոյական, ձևաբանական բառ-մասնիկներ, ածական (բուն ածական), թվական (թվական-ածական), դերանվանական ածական, կապ, բայ, մակբայ, ստորադասական շաղկապ, ձայնարկություն, եղանակավորող բառեր, եղանակական բառ-մասնիկներ, համադասական շաղկապ**⁴:

Հովհ. Բարսեղյանը, մանրակրկիտ քննելով այս բոլոր դասակարգումները, խոսքի մասերի դասակարգման ընդհանուր հիմունքը համարել է իմաստագործառական հատկանիշը: Ըստ այդմ, նա տարբերակում է երկու կարգի բառախմբեր՝ առաջինը՝ **կարգային բացասական հատկանիշներով բնութագրվող բառախմբեր՝ ձայնարկություն, նմանաձայնություն, կապ, շաղկապ, եղանակավորող բառ և երանգական բառ-մասնիկներ**, և երկրորդ՝ **խոսքիմասային իմաստ ունեցող բառեր կամ հիմնական խոսքի մասեր՝ գոյական, ածական, բայ, մակբայ, թվական, նաև դերանուն՝ գոյական դերանուն, բայ դերանուն, ածական դերանուն, թվական դերանուն, մակբայ դերանուն**⁵:

Բնավ նպատակ չհետապնդելով այս փոքրիկ հոդվածում անդրադառնալու խոսքի մասերի դասակարգման այս բոլոր կարծիքներին՝ կցանկանայինք մեջբերել մեր բուն նկատառումները թե՛ առանձին խոսքի մասերի մասին և թե՛ ներխոսքիմասային կարգերի վերաբերյալ, մանավանդ որ այս խոսքիմասային բազմապատիկությունը իր հետևանքն է թողել ոչ միայն լեզվաբանական տեսական ուսումնասիրությունների վրա, այլև առաջին հերթին դպրոցական դասագրքերում, բառարաններում առաջացել է մի այնպիսի խառնաշփոթ վիճակ, երբ բառի՝ յուրաքանչյուրին քաջ հայտնի խոսքամասային արժեքի կողքին տրվում է նաև անընկալելին, ասենք, **երբ**-ը հարցական դերանուն լինելուց զատ կարող է համարվել նաև շաղկապ, վերաբերականների ու մակբայների սահմանները հիմնականում տարրորոշված չեն, անկախ

⁴ **Հ. Զ. Պետրոսյան**, Հայերենագիտական բառարան, «Հայաստան» հրատարակչություն, Եր., 1987, էջ 286:

⁵ Տե՛ս նույն տեղը:

դերբայների որոշակի ձևեր բայ չեն, այլ ածական են կամ գոյական, ինչպես՝ *մեռած* քաղաք (ածական), *գթած* (գոյական՝ Աստված իմաստով), ողորմած (գոյական և ածական իմաստներով):

Խոսքի մասերի դասակարգման վերաբերյալ մեզ հետաքրքրող նյութը **խոսքի մասերը ըստ ծագման առաջնահերթության քննելն է**. անո՞ւնը, բա՞յր, թե՞ ձայնարկությունը: Ըստ ումանց՝ **ձայնարկությունը**: Առաջին հայացքից մեզ էլ է սա տրամաբանական թվում, մանավանդ եթե դա կապում ենք նախամարդու առաջացման ընդունված տեսություններին: Բայց մյուս կողմից տեսնում ենք, որ մեր ժայռապատկերների արդեն արմատների արձանագրումներ կան: Որքան էլ քիչ, բայց կան, ինչպես՝ **է, ար, բար**:

Այս առումով հետաքրքիր են Հր. Աճառյանի դիտարկումները, որոնք նա կատարել է իր «*Լիակատար քերականություն...*» երրորդ հատորում: Եվ ըստ որի՝ սկզբում առաջացել են արմատական բառերը: Հետագայում սրանց ձևափոխություններից (թեքում) լեզվում առաջացան երկու կարգի բառեր՝ **փոփոխելի**, որոնք ենթարկվում են թեքման օրենքներին, և **անփոփոխելի** բառեր, այսինքն՝ նրանք, որ թեքումից ազատ են: Թեքումը կատարվում է զանազան նպատակներով, որոնցից գլխավորներն են թիվ, սեռ, դեմք, հոլով, բայց դեմքն ու հոլովը բաժանվում են այստեղից էլ առաջացնելով երկու ստորաբաժանում. ա) անուն, հոլովական փոփոխություններ, բ) բայ, որոնք ընդունակ են կրելու դեմք արտահայտող փոփոխություններ: Անունը իր հերթին բաժանվում է տեսակների՝ գոյական, ածական, դերանուն, ընդ որում՝ դերանունը գործածվում է գոյականի փոխարեն:

Ըստ Հր. Աճառյանի՝ «անփոփոխելի բառերն էլ ունեն իրենց տեսակները, նրանք, որոնք հարաբերություն ունեն բայերի հետ և որոշում են նրանց զանազան պարագաները, կոչվում են **մակբայ**, իսկ նրանք, որ հարաբերություն ունեն անունների հետ, կոչվում են **նախադրություն**: Դրանցից դուրս կան շաղկապներ»⁶: Իսկ մակբայը և նախադրությունը արդեն միևնույնն են և առնչության եզրով են միայն տարբերվում: Երկուսը միանում են նախդիր ձևի տակ, ըստ որում նախդիրը հավասարապես կարող է կցվել թե՛ անվան, թե՛ բային, օր.՝ **ընդարձակ, ընդունել**: Դուրս են մնում միայն ձայնարկությունները, որոնք բառեր չեն, այլ ձայներ, որոնց նշանակությունը կախված է արտահայտության տոնից:

Դերանուն

Դերանուն խոսքի մասերից առաջինը սովորաբար տրվում են անձնական դերանունները՝ **ես, դու, նա, ինքը**՝ եզակի, **մենք, դուք, նրանք, իրենք**՝ հոգնակի:

Եվ եթե բոլորիս քաջ հայտնի է հոգնակի դրսևորումները ոչ թե բառ, այ բառաձև համարելու կանոնը՝ **սա-սրանք, դա-դրանք**, ապա նույն տրամաբանությամբ պետք է համարել, որ անձնական դերանուն-

⁶ Հր. Աճառյան, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. III, Եր., 1957, էջ 16:

ները ժամանակակից հայերենում չորսն են՝ **ես, դու, նա, ինքը**, իսկ հոգնակի ձևերը ոչ թե առանձին դերանուն են, այլ բառաձև:

Հ. Հարությունյանը *նշում է, որ դերանվան թվակարգը հարաբերակից գոյականների հակադրություններով ունի և՛ իմաստային, և՛ ձևաբանական թվակազմական առանձնահատկություններ*⁷: Որպես այդպիսիք՝ դերանուններին բնորոշ են տարարմատությունը, տարահիմքությունը, *ք*-ի գերակշռությունը – *եր, -ներ*-ի համեմատությամբ: Ըստ այդմ էլ նա եզակին և հոգնակին տարբեր դերանուններ է համարում, ինչին մենք համամիտ չենք: Ըստ Հարությունյանի՝ *մենք* չի նշանակում մեկից ավելի *ես, այլ ես և այլ անձինք, դուք՝ դու և այլ անձինք*: Մենք այս կարծիքին, կրկնում եմ, համամիտ չենք. դերանունների, որոնց թիվը հարյուրի է հասնում, հիմնական մասը ունի հնդեվրոպական ծագում, գործածվել է թե՛ գրաբարում, թե՛ ժամանակակից հայերենում, և անձնակական դերանունների դեպքում հոգնակիները, բացի առաջին դեմքից՝ *ես*, մյուսները՝ *դու-դուք, նա-նրանք, ինքը-իրենք* հաստատ առաջացել են եզակի ձևերից, ցուցականներից՝ *սա-սրանք, դա-դրանք*:

Մենք միանգամայն համակարծիք ենք Ս. Աբրահամյանի՝ ժխտական դերանունը դերանվան առանձին տեսակ չհամարելու մոտեցմանը: **Ոչ** ժխտական կամ բացասական բառի առկայությունը մենք տեսնում ենք ոչ միայն անորոշներից **մի** (ամեն մի) – **ոչ մի**, (ամեն մեկը), **մեկը** – **ոչ մեկը**, որոշյալ **ամեն ոք** – **ոչ ոք**, հարցահարաբերական՝ **ինչ ոչինչ**, որոնք ի վերջո որոշյալ ձևերի հականիշներ են ներկայանում: Եվ որ ամենակարևորն է. այս ժխտական դերանուններում առկա է որոշյալությունը:

Ի դեպ, այս բացասական **ոչ**-ը կամ ժխտական վերաբերականը հաճախ գործածական է նաև այլ դերանունների դեպքում: Օր.՝ Կանչում են **ինձ/քեզ/նրան** հարցաքննության: Կանչում են հարցաքննության **ոչ ինձ/ոչ քեզ/ոչ նրան**: Խոսում էին **ոչ քո** մասին: Պատասխան ենք տալու **ոչ մենք**: Այս դեպքում այդ **ոչ**-ը բայի հետ կապ չունի: Մենք գործ ունենք ժխտական **ոչ** վերաբերականի հետ, որը զարմանալիորեն կիրառելի է դերանունների և, ընդ որում, ոչ միայն առարկայանիշ դերանունների հետ: Օր.՝ Իմ հանձնարարությունը կատարեցիր **ոչ այնքան** ճիշտ: Ես շատ էի մտահոգված, որ գործը կատարվեր **ոչ այսպես**: Մերժվեց **ոչ սույն** դիմումը: Այդ օրը հավաքվեցին **ոչ նույն** մարդիկ: Ինչպես տեսնում եք, օրինակներ կարելի է անվերջ բերել: Բայց ընդհանրացնենք, **ոչ**-ի այս զանազան կիրառությունները նաև այլ դերանունների հետ ի ցույց են դնում, որ ժխտական դերանունները արհեստականորեն են առանձնացվել: Նրանց տեղը որոշյալ դերանունների ցանկում է:

⁷ Տե՛ս Հ. Ա. Հարությունյան, Ածական անուն, դերանուն, Եր., 1976, էջ 75:

ПАРАНДЗЕМ МЕЙТИХАНЫН – *Соображения вокруг классификации частей речи и внутриречевых вопросов.* – В статье автор впервые сделал предметом исследования части речи и внутриречевые вопросы, кратко обратившись как к Дионисию Фракийскому, римским и латинским грамматикам, так и к грамматическим воззрениям гигантов армянской лингвистической мысли - М. Абеяна, Гр. Ачаряна, Г. Джаукяна, С. Абрамяна, Эд. Агаяна, Ст. Паласяна, Г. Севака, Ар. Гарибяна, О. Барсеяна и других, более подробно - к вопросам классификации частей речи, особенно к противоположным воззрениям на характеристику Местоимения, как части речи. Автор статьи в определенных случаях выражает свою собственную позицию.

Основная цель исследования состоит в том, чтобы максимально просто и доступно представить части речи Местоимение, Наречие в современном лингвистическом понимании в школьной нормативной грамматике, а также обращаться к генеалогии частей речи.

Ключевые слова: *отрасль лингвистики, школьная нормативная грамматика, грамматическая конструкция, части речи, существительное, прилагательное, числительное, местоимение, междометие, модальные слова, ассонанс, семантико-функциональный признак, многократность частей речи*

PARANDZEM MEYTIKHANYAN – *Considerations around the Classification of Parts of Speech and Inter-Speech Questions.* – In the article the author for the first time made the subject of the study parts of speech and intra-speech issues, briefly referring to Dionysius Thrax, Roman and Latin grammarians, and to the grammatical views of the giants of the Armenian linguistic thought - M. Abeghyan, Hr. Acharyan, G. Jahukyan, S. Abrahamyan, Ed. Agayan, St. Palasanyan, G. Sevak, Ar. Gharibyan, H. Barseghyan and others, in more detail - to the classification of parts of speech, especially to opposite views on the characterization of the Pronoun as a part of speech. The author of the article in certain cases expresses her own position.

The main purpose of the study is to present the parts of speech Pronoun, Adverb in the modern linguistic understanding in school normative grammar as possible simply and accessible, and also to observe to the genealogy of the parts of speech.

Key words: *branch of linguistics, school normative grammar, grammatical construction, parts of speech, noun, adjective, numeral, pronoun, interjection, modal words, assonance, semantic-functional feature, multiplication of parts of speech*